

Grzegorz Białuński

"Społeczństwo i kultura do XVI wieku. Materiały z sesji naukowej, Olsztyn 9 maja 1991", pod red. Józefa Śliwińskiego, Olsztyn 1992 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 471-473

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

R E C E N Z J E i O M Ó W I E N I A

Społeczeństwo i kultura do XVI wieku. Materiały z sesji naukowej, Olsztyn 9 maja 1991, pod red. Józefa Śliwińskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie, Studia i Materiały Nr 36, Historia, Olsztyn 1992, ss. 80.

Omawiane materiały pochodzą z sesji naukowej, która odbyła się w wyniku starań Zakładu Historii Starożytnej, Średniowiecznej i Nauk Pomocniczych Instytutu Historii WSP w Olsztynie. Zamieszczonych zostało dziewięć rozpraw o różnej tematyce, luźno związanych z określeniem „społeczeństwo i kultura”. Najbardziej nas interesujące to artykuły Józefa Mieczysława Bagińskiego oraz Marka Radocha dotyczące spraw pruskich.

Pierwszy z nich przygotował *Uwagi o Jaćwiągach na ziemi ełckiej do schyłku XIII wieku* (ss. 27—34). Wpierw uwagi ogólne. Choć Autor podkreślił, iż rozprawa dotyczyć ma ziemi ełckiej, to specjalnie w treści tego nie wyeksponował. Wymieniając literaturę poświęconą Jaćwieży, pominął wiele istotnych pozycji. Ograniczony czas wystąpienia nie pozwoliłby na całościowe omówienie tej literatury, jednak pominięcie większości prac Jana Powierskiego czy niewymienienie w ogóle Bronisława Włodarskiego i Henryka Łowmiańskiego¹ musi budzić zdziwienie.

Już pierwsze zdanie w tekście artykułu zawiera pewne niedomówienie, otóż siedziby plemion jaćwieskich nie przez wszystkich badaczy były lokalizowane na Wielkich Jeziorach Mazurskich². Zresztą zdaje się, Autor bezwiednie potwierdził to w następnym zdaniu, umiejscawiając Połekszan (najbardziej na zachód wysunięte plemię jaćwieskie) między dorzeciami Ełku i Legi. Właśnie rzeka Ełk według części naukowców stanowiła zachodnią granicę Jaćwieży. Inne uwagi: Ptolemeusz wymienił rzeczywiście dwie nazwy — Galindów i Sudinów, ale nie „jako dwie odrębne grupy etniczne: pruską i jaćwieską”, to dopiero archeologowie i historycy na podstawie badań doszli do zgodnego wniosku, że owe nazwy odpowiadają znanym ze źródeł średniowiecznych Galindom i Jaćwięgom (co potwierdziła ciągłość kulturowa na tych ziemiach od II w. n.e.)³. Drobnym niedopatrzeniem Bagińskiego jest przesadzona datacja okresu rzymskiego na wieki I—VI n.e., nie dopracowane zostały fragmenty dotyczące wiary Jaćwięgow⁴. W sposób przypadkowy ukazał Autor różnice pomiędzy wierzeniami Jaćwięgow i Słowian, nie zawsze były to rzeczywiste różnice, np. „bazy kamienne” występowały też na ziemiach słowiańskich (co z tekstu rozprawy nie wynika). Nie do końca można zgodzić się, iż Bałtowie nie wznosili świątyń ani posągów poświęconych bóstwom. O istnieniu stałych miejsc kultów („po lasach”) wiemy ze źródeł, nie wiemy, jak one wyglądały (może były jakieś budowle sakralne), natomiast co do

1 Wymienił tylko: J. Powierski, *Stosunki polsko-pruskie do 1230 r. ze szczególnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego*, Toruń 1968; B. Włodarski, *Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich*, *Zapiski Historyczne*, 1959, t. 24, z. 2/3; H. Łowmiański, *Pogranicze słowiańsko-jaćwieskie*, *Acta Baltico-Slavica*, 1966, t. 3. Problemy jaćwieskie poruszają ponadto inne prace tychże badaczy.

2 A pisał o tym m.in. cytowany przez Bagińskiego J. Nalepa, *Polekszanie (Pollexiani) — plemię jaćwieskie u północno-wschodnich granic Polski*, *Rocznik Białostocki*, 1967, t. 7, s. 18 i n. Tutaj też przedstawieni zwolennicy i przeciwnicy granicy na Ełku.

3 Por. J. Okulicz, *Osadnictwo ziem pruskich od czasów najdawniejszych do XIII wieku*, w: *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie*, t. 1, Warszawa 1981, s. 29.

4 Autor pominął prawie całą literaturę (i tak skromną) dotyczącą religii Bałtów, por. np. W. Szafrński, *Religia Bałtów*, w: *Zarys dziejów religii*, Warszawa 1986; J. Powierski, *Z badań nad mitologią bałto-słowiańską*, *Salvia antiqua*, 1977; H. Łowmiański, *Elementy indoeuropejskie w religii Bałtów*, w: *Ars Historica*, Poznań 1976.

„bab kamiennych” to istnieją hipotezy uzasadniające ich powiązanie z kultami (m.in. autora niniejszej recenzji z boginią Kurko). Nieco myląco przedstawiony został obraz walk jaćwiesko-polsko-ruskich. Odnoszą się tylko do dwóch wydarzeń z tych walk. Wyprawa z 1147 r. zorganizowana była wspólnie przez Bolesława Kędzierzawego i Rus⁵. Z kolei w wyprawie z 1166 r. Bolesław próbował nie „ponownie walczyć o te ziemie”, tylko starał się utrzymać je w zależności, w jakiej znalazły się wcześniej (o czym wyraźnie wspomina Kadłubek). Między rokiem 1147 a 1166 doszło więc do innych wypraw zakończonych częściowym sukcesem strony polskiej. Wcale też nie jest pewne, że wyprawy skierowane były na Jaćwież, istnieją tutaj rozbieżności wśród naukowców, którzy wskazują ponadto Pogezanię, Sasinię i Galindię. W sumie należy stwierdzić, iż rozprawa zawiera niedociągnięcia wynikające z niewykorzystania pełnej literatury na ten temat.

Drugim artykułem są *Uwagi do pogranicza Prus i Mazowsza (do 1343 r.)* Marka Radocha (ss. 39—44). W tym wypadku także należy zacząć od omówienia braków w literaturze naukowej i źródłach. Autor przytoczył zaledwie jeden dokument graniczny z Mazowszem z roku 1343, inne dane źródłowe pominął⁶. Pominięte zostały także ugody pomiędzy polskimi książętami a Krzyżakami, które dotyczyły również spraw terytorialnych. Stąd brak np. śladów sporu polsko-krzyżackich za czasów Kazimierza Kujawskiego i Siemowita, mający przecież wpływ na kształt granicy. Jeśli chodzi o literaturę, podkreślę jedynie brak prac Jana Tyszkiewicza, niektórych Aleksandra Kamińskiego i Jana Powierskiego⁷. Z innych uwag warsztatowych to np. omówienie walk polsko-pruskich na podstawie pracy Elżbiety Kowalczyk *Systemy obrony wałów podłużnych we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich* (Wrocław 1974)! Tego typu przykłady można mnożyć, w ogóle bibliografia została zebrana niestarannie, przypadkowo i niekompletnie. Kilka uwag szczegółowych. Nieścisłe jest zdanie „w ziemi Sasinów można wyodrębnić jeszcze pograniczną ziemię lubawską”, gdyż ziemia lubawska nie była w ziemi sasińskiej, jedynie na krótko została podbita przez Sasinów. Kolejne wywody o zmianach terytorialnych nie są oparte właściwie na żadnych danych źródłowych i muszą budzić zastrzeżenia. Nie wiadomo bowiem, skąd wziął Autor wiadomości o podboju Sasinii i Galindii przez Bolesława Chrobrego. O ile istnieją pewne przesłanki co do podboju Jaćwieży⁸, o tyle brak takowych dla wcześniej wspomnianych plemion. Następne wywody są również przesadzone, gdyż Krzywousty z pewnością nie doprowadził do „unicestwienia” plemienia Galindów, co najwyżej do znacznego osłabienia politycznego i gospodarczego. Dalej pisze Autor, iż po 1115 r. ziemia Sasinów i Galindów podporządkowana została Polsce, a po śmierci Bolesława Krzywoustego granice powróciły do stanu pierwotnego. Brakuje podstaw źródłowych potwierdzających te wywody, choć niektórzy historycy popierają tezę o jakiejś formie zwierzchności Polski nad tymi plemionami⁹. W każdym bądź razie na pewno nie były te ziemie przyłączone na sposób Pomorza (tak ważne wydarzenie nie umknęłoby z pewnością tradycji). Tym samym skoro przesunięcie granicy nie nastąpiło, to nie musiała

⁵ *Annales Magdeburgenses*, w: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. 16, s. 188.

⁶ Por. np. opis granicy pomiędzy Natangią (czyli południowe ziemie Zakonu) z Mazowszem w: *Preussisches Urkundenbuch*, t. 2, s. 595. Można było wykorzystać dane z późniejszego okresu, zob. *Die Staatsverträge des Deutschen Orden in Preussen im 15. Jahrhundert*, t. 3, 1966, s. 40, 42.

⁷ Por. J. Tyszkiewicz, *Mazowsze północno-wschodnie we wczesnym średniowieczu. Historia pogranicza nad górą Narwią do połowy XIII wieku*, Warszawa 1974; A. Kamiński, *Pogranicze polsko-ruskie-jaćwieskie między Biebrzą i Narwią*, Rocznik Białostocki, 1964, t. 4; J. Powierski, *Stosunki polsko-pruskie*. Dodam jeszcze brak pracy K. Buczka, *Geograficzno-historyczne podstawy Prus Wschodnich*, Toruń 1936.

⁸ Por. H. Łowmiański, *Stosunki polsko-pruskie za pierwszych Piastów*, Przegląd Historyczny, 1950, t. 41, s. 176.

⁹ Najbliższy opinii Radocha jest K. Wiliński, *Walki polsko-pruskie w X—XIII w.*, Łódź 1984, s. 138, praca ta jednak została nisko oceniona i nie zasługuje na zaufanie (zresztą Radoch nie podaje jej w przypisach).

wracać do stanu poprzedniego. Bolesław Kędzierzawy uzależnił jakieś obszary pruskie, ale czy Sasinię i Jaćwież, jak podaje Radoch, nie jest pewne (zob. wyżej)

Na zakończenie wyrażę tylko zdziwienie, że wydrukowane zostały materiały tak nie dopracowane. Obie prace nie wnoszą nic nowego, nie są nawet podsumowaniem dotychczasowych badań nad poruszaną tematyką. Od wydawnictwa szkoły wyższej można oczekiwać innego poziomu prac.

Grzegorz Białuński

Stanisław Achremczyk, *Życie polityczne Prus Królewskich i Warmii w latach 1660—1703*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 123, Olsztyn 1991, ss. 325.

Historiografia polska dotycząca dziejów politycznych poszczególnych regionów Rzeczypospolitej XVII stulecia, mimo długiej już tradycji¹, ma wiele luk. Do najdotkliwszych należał brak monografii stanów pruskich drugiej połowy XVII w.² W bardzo poważnym stopniu praca Stanisława Achremczyka likwiduje te, tak mocno odczuwane niedostatki. Autor, wytrawny znawca nowożytnych dziejów Prus Królewskich³, skierował tym razem swą uwagę na drugą połowę XVII stulecia. Cezury chronologiczne pracy (1660 i 1703), choć umowne (zakończenie „potopu” i wkroczenie wojsk szwedzkich na teren Prus w 1703), są czytelne, ale siłą rzeczy Autor zmuszony był do przywoływania materiału z pierwszej połowy XVII w. Te „polityczne” cezury obejmują okres przekształcania się Prus Królewskich z „kraju” w „prowincję” Rzeczypospolitej (s. 7), stąd waga rozważań Achremczyka.

Przedmiotem swego zainteresowania uczynił Autor „życie polityczne”. Można oczywiście spierać się, czy to pojęcie jest adekwatne w odniesieniu do społeczeństwa stanowego, pozbawionego masowych ruchów politycznych, czy mniej lub bardziej jasno sformułowanych programów. Jeśli jednak odwołać się do pozaźródłowej wiedzy historyka, to okazuje się, że nawet w XX w. brak programów i masowych ruchów politycznych nie przeszkadza w istnieniu „życia politycznego”. Przyjęty przez Achremczyka temat badań został w konsekwencji rozdzielony na cztery części: naród polityczny (rozdział I: *Naród polityczny Prus Królewskich i Warmii*), ustrój (rozdział II: *Sejmik generalny i jego wpływ na kierowanie polityką Prus Królewskich*), „życie polityczne” (rozdział III: *Główne problemy życia wewnętrznego Prus Królewskich i Warmii*), proces „wchłaniania” przez Rzeczpospolitą (rozdział IV: *Proces integracji Prus Królewskich z Rzeczpospolitą*).

Omawiając skład i podstawowe cechy narodu politycznego Prus Królewskich, Autor zmuszony został, z uwagi na specyfikę Prus, do przedstawienia nie tylko liczebności i struktury oraz aktywności politycznej szlachty i duchowieństwa, lecz również objął swymi rozważaniami mieszczaństwo oraz chłopów Żuław malborskich. Rozdział ten stanowi zresztą znakomitą ilustrację dotychczasowych ułomności historiografii. Z wyjątkiem bowiem zagadnienia liczebności szlachty oraz karier senatorskich, opracowanych przez badaczy, tak kapitalny problem jak struktura majątkowa szlachty został zanalizowany po raz pierwszy. Ten fragment stanowi w istocie „minimonografię” (ss. 45—65) szlachty pruskiej. Należy podkreślić, że Achremczyk nie poprzestaje na chłodnym przytoczeniu liczbowych wyników

1 A. Prochaska, *Z dziejów samorządu ziemi chełmskiej*, Przegląd Historyczny, 1908, t. 6, ss. 33—49, 155—172, 306—321.

2 Podstawowa monografia Janusza Małka sięga roku 1660 — *Stany Prus Królewskich a Polska w latach 1526—1660*, Rocznik Gdański, 1981, t. 43, ss. 65—82.

3 S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696—1772. Skład społeczny i działalność*, Olsztyn 1981; tenże, *Związek małych miast Prus Królewskich 1683—1772*, Zapiski Historyczne, 1979, t. 44, ss. 25—46.